

Янауер Мечислав Мирославович,
аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
orcid.org/0009-0008-2717-0145
20a.m.yanauer@std.npu.edu.ua

ОПТИМІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

Статтю присвячено оптимізації державно-конфесійних відносин в Україні на тлі історичних трансформацій та сучасних викликів. Аналізується еволюція державних інституцій, відповідальних за регулювання релігійних відносин, починаючи з ухвалення Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Розглядаються різні етапи адміністративних реформ, включно зі створенням та реорганізацією Державного комітету в справах релігій, Департаменту в справах релігій при Мінкультури України й Державної служби з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС).

Визначаються основні проблеми інтеграції функцій релігійної політики у ширші міністерства, такі як подвійна підзвітність, бюрократизація процесів реєстрації релігійних організацій та розпорошення спеціалізованих кадрів. Пропонуються рекомендації щодо створення більш ефективних механізмів управління для протидії нагальним зовнішнім загрозам та потенційної оптимізації. Підкреслюється необхідність балансу між державним контролем та автономією релігійних громад для забезпечення прав і свобод усіх релігійних спільнот у демократичному суспільстві. Висвітлюється роль ДЕСС у сучасних умовах та актуальні проблеми, які залишаються невирішеними, що потребує подальшого вдосконалення законодавства та адміністративних структур.

Ключові слова: політична модель релігійних відносин, законодавче регулювання релігійних організацій, державно-конфесійні відносини, органи влади, що реалізують політику в сфері релігії, юридична реєстрація релігійних організацій.

Yanauer Mechyslav,
Postgraduate Student at the Department of Theology and Religious Studies
Mykhailo Drahomanov National University
orcid.org/0009-0008-2717-0145
20a.m.yanauer@std.npu.edu.ua

OPTIMIZATION OF STATE-CONFESSIONAL RELATIONS IN UKRAINE: HISTORICAL TRANSFORMATIONS AND CONTEMPORARY CHALLENGES

The article is dedicated to the optimization of state-religious relations in Ukraine against the backdrop of historical transformations and contemporary challenges. It analyzes the evolution of state institutions responsible for regulating religious relations, starting from the adoption of the Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations”. Various stages of administrative reforms are examined, including the creation and reorganization of the State Committee on Religious Affairs, the Department of Religious Affairs under the Ministry of Culture of Ukraine, and the State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience.

The main issues in integrating religious policy functions into broader ministries are identified, such as dual accountability, bureaucratization of the registration processes for religious organizations, and the dispersion of specialized personnel. Recommendations are proposed for creating more effective management mechanisms to counter urgent external threats and potential optimization. Emphasis is placed on the necessity of balancing state control with the autonomy of religious communities to ensure the rights and freedoms of all religious groups in a democratic society. The role of State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience in current conditions and the unresolved issues that require further improvement of legislation and administrative structures are highlighted.

Key words: political model of religious relations, legislative regulation of religious organizations, state-religious relations, authorities implementing policy in the field of religion, legal registration of religious organizations.

Вступ. Актуальність дослідження. Державно-конфесійні відносини в Україні перебувають у стані постійної трансформації, що зумовлено як внутрішніми процесами, так і зовнішніми впливами. Релігійний фактор чинить значний вплив на суспільне життя, будучи важливим елементом культурної та національної ідентичності. У цьому контексті питання ефективної взаємодії між державою та релігійними організаціями набуває особливої актуальності.

Побудова конструктивного діалогу між місцевими органами влади, які безпосередньо співпрацюють з релігійними громадами, та центральними органами влади є ключовою умовою для забезпечення стабільності та гармонії в суспільстві. Місцеві органи можуть оперативно реагувати на потреби та виклики, що виникають на місцях, тоді як центральні органи забезпечують координацію дій на загальнодержавному рівні та відповідність політики міжнародним стандартам.

Однак завдання побудови такої ефективної взаємодії є складним, оскільки необхідно знайти баланс між різними інтересами та забезпечити дотримання принципів свободи віросповідання. Надмірне регулювання може обмежувати права релігійних громад, тоді як недостатня увага з боку держави може призвести до виникнення конфліктних ситуацій. Так, актуальність дослідження полягає в необхідності проаналізувати еволюцію державних органів, відповідальних за регулювання релігійних відносин, з метою виявлення накопичених проблем та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для їх оптимізації. В умовах сучасних викликів, включно зі зростанням релігійного плюралізму та потребою в дотриманні міжнародних стандартів прав людини, наукові дослідження щодо вищезазначеної теми сприятимуть удосконаленню механізмів управління, підвищенню ефективності взаємодії між центральними та місцевими органами влади й забезпеченню більш гнучкого та адаптивного реагування на актуальні завдання у сфері державно-конфесійних відносин.

Виклад основного матеріалу. Після проголошення незалежності Україна зіткнулася з необхідністю створити нове правове поле для регулювання державно-конфесійних відносин. Радянське законодавство не відповідавало

вимогам демократичної держави, тому виникла потреба розробити нормативно-правові акти, які б гарантували свободу віросповідання та забезпечували рівність усіх конфесій.

У 1991 році ухвалено Закон України № 987-ХІІ «Про свободу совісті та релігійні організації» (Закон, 1991), який закріпив принципи свободи віросповідання, відокремлення церкви від держави та рівності релігійних організацій перед законом. Цей закон гарантував громадянам право на свободу совісті, можливість сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, а також надав релігійним організаціям право на юридичну реєстрацію та ведення діяльності відповідно до законодавства.

Зазначений закон заклав основу для створення державних інституцій, які мали б ефективно реалізовувати державну політику у сфері релігії за умов переходу від тоталітарної системи до демократичного суспільства. Зокрема, стаття 30 передбачала утворення центрального органу виконавчої влади, відповідального за забезпечення реалізації права на свободу совісті та координацію діяльності релігійних організацій. Також центральний орган повинен був не лише контролювати дотримання законодавства у сфері релігії, а й сприяти розвитку державно-конфесійних відносин, забезпечуючи взаємодію між різними релігійними спільнотами та державою.

Важливою функцією новоствореного органу була реєстрація статутів окремих релігійних організацій, що мали особливий статус, оскільки їх діяльність часто виходила за межі однієї області та мала загальнодержавне або навіть міжнародне значення. Реєстрація статутів цих організацій на центральному рівні була зумовлена необхідністю забезпечення єдиного підходу до їх діяльності та координації їх взаємодії з державою. Це давало змогу уникнути правових колізій та забезпечити контроль за дотриманням законодавства на всій території країни. До таких організацій належали:

- релігійні центри та управління, які координували діяльність релігійних громад й інших структурних підрозділів певної конфесії на території України;
- монастирі, що були осередками духовного життя та релігійної освіти, а тому часто чинили значний вплив на вірян не лише в окремому регіоні, а й на національному рівні;

– релігійні братства та місії, які провадили благодійну, просвітницьку та місіонерську діяльність, зокрема за межами України;

– духовні навчальні заклади, які готували священнослужителів та інших релігійних діячів для різних конфесій.

Вищезазначений підхід забезпечував єдність правового поля та допомагав державі ефективно взаємодіяти з такими організаціями, враховуючи їх масштаб та вплив. Це було важливим кроком у забезпеченні свободи віросповідання, підтримці міжконфесійного діалогу й запобіганні можливим конфліктам на релігійному ґрунті. Водночас необхідно відзначити, що обраний підхід до класифікації релігійних громад є явно конфесійно орієнтованим, зосередженим переважно на православних громадах. Наприклад, Максим Васін справедливо зазначає, що така орієнтація створює диспропорції в правовому регулюванні інших конфесій, що може призводити до їх недооцінки або нерівного ставлення з боку держави (Васін, 2021, с. 193–194). Конфесійно орієнтований підхід обмежує різноманіття релігійних практик та впливів, що є в сучасному українському суспільстві, і не враховує специфічних потреб та особливостей меншинних релігійних спільнот. Це створює правову нерівність між різними релігійними громадами, оскільки закони та регуляції, розроблені з урахуванням переважної ролі православних структур, можуть бути непридатними або недостатньо ефективними для інших конфесій. Так, є нагальна потреба оновити законодавство, яке б забезпечувало більш інклюзивний та збалансований підхід до класифікації релігійних громад.

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» також регламентував процедуру реєстрації релігійних організацій на місцевому рівні. Він передбачав, що для реєстрації невеликих локальних релігійних громад необхідно звертатися до органів місцевої влади, зокрема до міських або обласних державних адміністрацій. Це положення підкреслило важливість регіональних органів у реалізації державної політики щодо релігії, формуючи управлінську вертикаль від центрального до місцевого рівня. Такий підхід сприяв децентралізації управління в релігійній сфері, даючи змогу враховувати особливості регіонів, культурні традиції та потреби релігійних громад на

місцях, а також давав змогу ефективніше розподіляти навантаження на спеціалістів.

Місцеві органи влади отримали змогу безпосередньо співпрацювати з релігійними громадами, розуміти їхні потреби та оперативно реагувати на актуальні виклики. Це мало особливе значення в умовах багатоконфесійного українського суспільства, де регіони різняться за релігійним складом та традиціями. Так, Закон № 987-ХІІ не лише гарантував права та свободи громадян у сфері релігії, а й започаткував інституційну основу для ефективної взаємодії держави з релігійними організаціями, що було особливо важливо на момент становлення демократичних інститутів та переходу від централізованої системи управління до більш адаптивної моделі.

У перші роки незалежності функції регулювання релігійної сфери виконувала Рада в справах релігій при Кабінеті Міністрів України. Цей орган, який був спадкоємцем аналогічної структури радянського періоду, зосереджувався на координації взаємодії між державою та релігійними організаціями, забезпеченні дотримання законодавства про свободу совісті та сприянні легалізації діяльності релігійних громад. Основний акцент робився на адаптації законодавства до нових демократичних стандартів, створенні умов для відродження релігійного життя та подоланні наслідків державного атеїзму, що панував у попередні десятиліття.

У 1994 році, з метою більш ефективного вирішення питань, пов'язаних з культурною та етнічною різноманітністю суспільства, створено Міністерство України у справах національностей, міграції та культур (Указ, 1994). Цей орган об'єднав функції регулювання у сферах національностей, міграції та релігії, що дало змогу комплексно підходити до проблем інтеграції національних меншин, регулювання міграційних процесів та відродження духовності. Проте актуалізація проблем національних меншин та масштаб роботи з релігійною мережею України, яка в умовах звільнення від атеїстичної ідеології почала активно розростатися, призвели до розуміння, що найбільш доречним варіантом було б розділення функцій та завдань заради уникнення високої концентрації в межах одного органу. Насамперед реорганізація призвела до утворення в 1994 році Державного комітету України

в справах національностей та міграції. Відповідно, цей орган зосередив свою увагу на питаннях міграції та захисту прав національних меншин. Функції регулювання релігійної сфери тимчасово відійшли на другий план, що тільки актуалізувало необхідність створити спеціалізований орган, відповідальний саме за конфесійні питання.

У 1995 році засновано Державний комітет України у справах релігій, який функціонував як центральний орган виконавчої влади та початково був підвідомчим Кабінетові Міністрів України (Указ, 1995). Відповідно до встановлених процедур, Комітет подавав на розгляд Президента України та уряду пропозиції щодо формування державної політики у сфері релігії, церкви та релігійних організацій. Комітет також виконував міжгалузеву координацію та регулювання питань, що належали до його компетенції. У межах своїх повноважень він забезпечував виконання законодавчих актів, здійснював систематичний контроль за їх імплементацією та розробляв пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства в релігійній сфері.

Окрім основних завдань, спрямованих на забезпечення свободи совісті та гармонізації державно-церковних і міжконфесійних відносин, Державний комітет України у справах релігій та його регіональні підрозділи виконували додаткові функції, необхідні для збалансованого розвитку релігійного життя в країні. До цих функцій належало сприяння релігійним організаціям у реалізації їхніх статутних завдань; проведення релігієзнавчої та юридичної експертизи статутів релігійних організацій та їх державна реєстрація; надання консультативної допомоги як релігійним, так і державним інституціям; узагальнення практики застосування законодавства у сфері свободи совісті та діяльності релігійних організацій; здійснення аналітичної роботи тощо. Особлива увага приділялася врегулюванню юрисдикційних суперечок між різними православними церквами, що було надзвичайно важливим у контексті формування національної ідентичності та забезпечення релігійного плюралізму.

Майже водночас була оформлена вертикаль місцевих виконавчих органів з питань релігій. Постанова Кабінету Міністрів України № 697 від 29 червня 1996 р. (Постанова, 1996) затвердила типові положення про управління

(відділ) у справах релігій обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації. Відповідно до цієї постанови, управління (відділи) у справах релігій обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації були місцевим органом виконавчої влади, утвореним головою відповідної державної адміністрації та прямо підпорядковані не тільки голові, а й Державному комітету України в справах релігій. Управління та відділи забезпечували реалізацію державної політики щодо релігії та церкви на локальному рівні та фактично дублювали завдання центрального органу з питань релігійної політики, але в межах окремих місцевих громад.

Однак підхід до створення спеціалізованого центрального органу в справах релігій, а також відповідних місцевих органів викликав низку проблем. З одного боку, інтеграція центрального органу в справах релігій в інший орган або суміщення його функцій з іншими сферами призводило до відсутності необхідної спеціалізації. Така розпорошеність уваги ускладнювала ефективну реалізацію державної політики в релігійній сфері, оскільки специфіка релігійних відносин вимагає глибокого розуміння та фаховості. Відсутність спеціалізованого органу могла призвести до недостатньої уваги до питань свободи совісті, прав релігійних організацій та гармонізації міжконфесійних відносин.

З іншого боку, існування потужного спеціалізованого органу в справах релігій нагадувало радянські часи, коли держава здійснювала жорсткий контроль над релігійним життям громадян. Така концентрація влади могла призвести до надмірного втручання держави у внутрішні справи релігійних організацій, обмеження свободи віросповідання та порушення принципу відокремлення церкви від держави. Ці обставини призвели до спроби часткового реформування органу, що було здійснено у 2000 році. Указом Президента України визначалося, що Державний комітет України в справах релігій є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції України. (Указ, 2000) Хоча Комітет залишався незалежним органом, його спеціальне директивне підпорядкування Міністерству юстиції встановлювало певні умови. Це

дало змогу зберегти необхідну спеціалізацію в питаннях релігії, водночас інтегруючи діяльність Комітету в загальну систему державного управління. Підпорядкування Міністерству юстиції також посилило правовий аспект діяльності Комітету, що було важливим для забезпечення дотримання законодавства про свободу совісті та права людини. Це відповідало міжнародним стандартам і практикам демократичних держав, де роль держави у релігійній сфері зводиться до забезпечення прав і свобод громадян без прямого втручання у внутрішні справи релігійних організацій. Варто відмітити, що на місцеві органи, що здійснювали державну політику в сфері релігії, вищезазначена ініціатива окремо не вплинула.

Більш рішуча спроба реформування центрального органу в справах релігій мала місце у 2005 році. Так, Указом Президента України Комітет було ліквідовано, а натомість утворено Державний департамент у справах релігій, який діяв у складі Мін'юсту та був йому підпорядкований. На думку Олександра Сагана, «підставою для ліквідації цього органу стало переконання Президента Віктора Ющенка в тому, що держава не повинна втручатися в релігійне життя, а віросповідання є особистою справою кожного громадянина. Відповідно, проблеми, пов'язані з розвитком релігійних інститутів, мають вирішуватися судовими органами» (Саган, 2017, с. 42).

Однак інтеграція органу в справах релігій до структури Міністерства юстиції мала і певні недоліки. Відсутність спеціалізованого центрального органу знижувала рівень уваги до специфічних питань релігійного життя та могла обмежувати можливості держави в сприянні міжконфесійному діалогу та запобіганні релігійним конфліктам. Це викликало необхідність подальшого вдосконалення системи державного управління в цій сфері.

У листопаді 2006 року створено Державний комітет України в справах національностей та релігій, який поєднав функції з питань національної політики та релігії (Постанова, 2006). Цей орган забезпечував комплексний підхід до управління етнопонаціональною та релігійною сферами, що давало змогу ефективніше вирішувати проблеми міжетнічних та міжконфесійних відносин.

Створення Державного комітету України у справах національностей та релігій було

зумовлене усвідомленням необхідності застосування спеціалізованого підходу до складних питань релігійного життя та міжетнічних відносин. Поєднання функцій у сфері національностей та релігії сприяло більш ефективному вирішенню проблем інтеграції національних меншин, збереженню їх культурної та релігійної спадщини, а також підтримці міжконфесійного миру. Відтоді таке поєднання залишається характерним для адміністративної практики державного управління України й донині.

Адміністративна реформа 2010 року, ініційована урядом України, призвела до значних змін у структурі центральних органів виконавчої влади, особливо у сфері релігії та міжнаціональних відносин. Функції Державного комітету України у справах національностей та релігій були передані Міністерству культури України, де був створений Департамент у справах релігій та національностей (Указ, 2010). Цей крок зумовлений кількома ключовими причинами.

По-перше, реформа мала на меті оптимізувати державне управління шляхом скорочення кількості центральних органів виконавчої влади та усунення дублювання їх функцій. Концентрація повноважень у межах Міністерства культури давала змогу підвищити ефективність роботи державних інституцій та забезпечити більш скоординований підхід до реалізації державної політики в суміжних сферах.

По-друге, інтеграція функцій у сфері культури, релігії та національностей відображала усвідомлення тісного взаємозв'язку між цими сферами. Релігія розглядається як невід'ємний складник національної культури та ідентичності, а питання міжнаціональних відносин тісно переплітаються з культурними й релігійними аспектами суспільного життя. Об'єднання цих напрямів під керівництвом Міністерства культури мало б сприяти гармонізації державної політики та розвитку міжкультурного й міжконфесійного діалогу.

По-третє, реформа відповідала міжнародним зобов'язанням України, зокрема щодо виконання вимог Ради Європи у сфері прав людини, оскільки мала б сприяти деконцентрації влади та зробити адміністративне управління у сфері релігії менш схожим на радянську модель з єдиним централізованим органом. Це мало на меті забезпечити більш демократичний підхід до

державно-конфесійних відносин, зменшити можливість надмірного державного втручання в релігійне життя та посилити децентралізацію управління, відповідно до принципів європейської правової традиції.

Проте адміністративна реформа 2010 року не принесла очікуваних результатів. По-перше, міністри культури часто розглядали питання державно-церковних відносин як додатковий тягар, що не входив до їхніх пріоритетних обов'язків (Саган, 2017, с. 40). Це призвело до розпаду вертикалі посадовців, які спеціалізувалися виключно на питаннях державно-церковних відносин, що спричинило втрату механізмів ефективного реагування на порушення законодавства з боку як духовенства, так і чиновників. У багатьох регіонах країни управління, відділи та сектори, що опікувалися релігійними питаннями, були реорганізовані або об'єднані з управліннями культури, часто зі значним скороченням персоналу. Відповідна інтеграція місцевих управлінь у структуру департаментів культури призвела до того, що залучення фахівців у сфері релігійної політики стало не обов'язковим. Критерії відбору працівників були такими ж, як і для звичайних державних службовців, без урахування специфіки релігійної сфери. Також унаслідок вищезазначеної інтеграції місцеві органи у сфері релігії перестали бути прямо підзвітними та підконтрольними центральному органу в справах релігій, оскільки вертикаль міністерства культури визначалась достатньою. Це негативно вплинуло на ефективність управління в цій галузі, враховуючи її специфічний характер та особливі вимоги.

По-друге, гостро постала проблема подвійної реєстрації статутів релігійних організацій, яка залишається актуальною донині. Оскільки в межах тієї ж реформи у 2010 році було створено Державну реєстраційну службу України (у 2015 році інтегрована до складу Міністерства юстиції), яка і повинна була надавати статус юридичної особи релігійним громадам, що прагнули державної реєстрації. Це означало, що релігійні громади спочатку мали зареєструвати свій статут у місцевому або центральному органі з питань релігії, а потім повторно подавати його до реєстраційної служби. Така процедура призводила до зайвої бюрократизації та фінансового навантаження на вірян через фактичне дублювання процесу реєстрації.

По-третє, сама процедура реєстрації статуту релігійної організації фактично зводилася до юридичної перевірки його відповідності законодавству України без будь-якого релігійнознавчого аналізу. І хоча такий підхід може бути обґрунтованим по суті, його практична реалізація була недосконалою, що часто призводило до неправомірних відмов у реєстрації. (Свято-Михайлівська..., 2007) Відсутність дієвого механізму розгляду таких питань на центральному рівні змушувала релігійні громади звертатися до суду для захисту своїх прав, хоча першочерговою ланкою могло бути б звернення саме до центрального органу, що реалізовує державну політику у сфері релігії.

По-третє, все одно мали місце спроби авторитарного підходу до діяльності релігійних громад з боку державних органів. Наприклад, у січні 2014 року Міністерство культури України направило листа до Глави Української греко-католицької церкви з вимогою припинити «незаконну» діяльність, пов'язану з функціонуванням молитовного намету на майдані Незалежності під час подій Революції гідності (Заява, 2014). У листі містилася загроза можливого скасування реєстрації Церкви в разі невиконання цієї вимоги. Цей інцидент викликав широкий суспільний резонанс та критику з боку як громадськості, так і міжнародних організацій, оскільки суперечив принципам свободи віросповідання та відокремлення церкви від держави.

Так, адміністративна реформа 2010 року не досягла очікуваних результатів у сфері державно-конфесійних відносин. Вона призвела до послаблення інституційного потенціалу держави в цій галузі, ускладнення процедур реєстрації релігійних організацій та збільшення бюрократичного навантаження на них. Відсутність спеціалізованих кадрів та належної координації між центральними та місцевими органами влади негативно вплинула на ефективність реалізації державної політики у сфері релігії.

Події 2014 року, зокрема Революція гідності та початок військової агресії з боку Російської Федерації, поставили перед державою нові виклики у сфері національної безпеки та протидії зовнішнім загрозам. З огляду на це виникла потреба в підвищенні ефективності державної політики у сфері релігії та етнополітики. У 2019 році з метою посилення державної політики у сферах міжнаціональних відносин

та релігії відбулося повернення до політики окремого центрального органу в справах релігії. Цим органом стала Державна служба України з питань етнополітики та свободи совісті (далі – ДЕСС), що отримала статус центрального органу виконавчої влади та координувалася Кабінетом Міністрів України через Міністра культури (Постанова, 2019). Створення ДЕСС зумовлено необхідністю забезпечення комплексного підходу до питань етнополітики та релігії, особливо в умовах агресії з боку Росії та активного використання нею релігійного фактору в межах гібридної війни.

6 грудня 2022 року Кабінет Міністрів України затвердив постанову «Деякі питання діяльності Державної служби з етнополітики та свободи совісті» (Постанова, 2022), якою встановлено, що ДЕСС функціонує як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується безпосередньо Кабінетом Міністрів України. Відповідно, структурні підрозділи обласних і Київської міської державних адміністрацій (військових адміністрацій), які опікуються питаннями етнополітики та свободи совісті, визначалися підзвітними та підконтрольними Державній службі України з етнополітики та свободи совісті. Проте важливим аспектом є те, що підпорядкованість цих структурних підрозділів місцевим департаментами культури не була скасована, оскільки вони залишилися в їхній структурі та не були реорганізовані в регіональні підрозділи ДЕСС. Це призвело до фактичної подвійної підзвітності, оскільки підрозділи одночасно підпорядковуються як місцевим виконавчим органам в сфері культури, так і ДЕСС.

Причини трансформацій органів державного управління у сфері релігії пов'язані з прагненням держави адаптуватися до політичних та соціальних змін, необхідністю реагувати на зовнішні виклики та інтеграцією до європейського правового простору. Кожен етап реорганізації був спрямований на підвищення ефективності державної політики, оптимізацію взаємодії з релігійними організаціями та забезпечення прав і свобод громадян. Від створення окремих органів, що спеціалізувалися на релігійних питаннях, до інтеграції цих функцій у ширші міністерства, держава шукала оптимальний баланс між свободою віросповідання та національною безпекою.

Необхідно зазначити, що подальша еволюція органів державного управління у сфері релігії в Україні фактично призвела до повернення до попередньої моделі з окремим центральним органом. Попри модернізацію цього центрального органу, що відображалося навіть у його назві та підкреслювало функції забезпечення свободи совісті замість управління релігійними громадами, більшість попередніх проблем залишилися. Ба більше, з'явилися додаткові виклики через нові умови державного управління та зовнішні загрози. Однією з ключових проблем є те, що ДЕСС формально не має місцевих підрозділів, які могли б ефективно взаємодіяти з релігійними громадами на локальному рівні. Як наслідок, наявна структура призводить до того, що місцеві органи, відповідальні за релігійні питання, підзвітні та підконтрольні ДЕСС, але все ще містяться в структурі місцевих органів у сфері культури, що ускладнює ефективне управління.

Умови повномасштабного вторгнення Російської Федерації та використання нею релігійного фактору висунули на перший план необхідність оперативного та ефективного державного реагування на можливі загрози, що однозначно робить корисним існування окремого сильного органу саме зараз. Однак загальна тенденція говорить про необхідність розгляду альтернативних моделей управління, які б забезпечували більш ефективну координацію діяльності релігійних організацій, стимулюючи їх самоорганізацію. Одним із запропонованих варіантів є створення інституту омбудсмена з питань релігії, який би займався лише фіксацією порушень прав релігійних громад та забезпеченням їх захищеності. Такий омбудсмен міг би здійснювати моніторинг дотримання законодавства, розглядати звернення релігійних громад та координувати дії з іншими державними органами для розв'язання виявлених проблем. Водночас інші функції, такі як реєстрація статутів релігійних організацій чи окремі майнові питання, могли б бути передані відповідним спеціалізованим органам, як-от Міністерство юстиції. Це дало б змогу уникнути дублювання функцій, зменшити бюрократичне навантаження на релігійні громади та обмежити потенційний авторитарний вплив держави на релігійні організації.

Крім того, актуальним є питання залучення більшої кількості фахівців з релігієзнавства

в контексті активної протидії гібридним загрозам з боку Росії для виявлення потенційних джерел вразливості релігійних громад до зовнішнього впливу. Однак найбільш доцільним було б використання аутсорсингових моделей залучення фахівців та співпраця з іноземними експертами, що забезпечило б більшу об'єктивність та нейтральність у вирішенні релігійних питань, при цьому не навантажуючи державний апарат новими кадрами.

Так, подальший розвиток державно-конфесійних відносин в Україні потребує інтеграції спеціалізованих механізмів управління з урахуванням сучасних викликів і міжнародних стандартів. Важливим є баланс між державним контролем та автономією релігійних громад, що забезпечить ефективне управління й захист прав усіх релігійних спільнот у демократичному суспільстві. Наступні кроки повинні містити створення незалежних регуляторних інститутів, удосконалення процедур реєстрації та залучення кваліфікованих фахівців для забезпечення відповідності законодавства й практики міжнародним нормам прав людини.

Висновки. Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України суттєво змінила ландшафт державно-конфесійних відносин, висунувши нові виклики та підкресливши необхідність ефективної координації між центральними та місцевими органами влади. Використання релігійного фактору як інструменту гібридної війни Росією, зокрема через активну роль Російської православної церкви, створює додаткові загрози національній безпеці та суспільній стабільності України. У таких умовах ефективна взаємодія між місцевими органами

влади, відповідальними за державно-конфесійні відносини, та центральними органами є критично важливою для своєчасного реагування на потенційні ризики й забезпечення відповідності державної політики міжнародним стандартам.

Аналіз адміністративної реформи 2010 року показав, що інтеграція функцій державно-конфесійних відносин у Міністерство культури не розв'язала наявних проблем, а навпаки, призвела до подвійної підзвітності та зниження спеціалізації управлінських структур. Станом на зараз наявність ДЕСС як центрального органу виконавчої влади, що координується Кабінетом Міністрів України, є важливим кроком у забезпеченні комплексного підходу до питань етнополітики та релігії. Однак для досягнення максимальної ефективності необхідно розв'язати проблему відсутності спеціалізованих місцевих підрозділів, що дасть змогу уникнути подвійної підзвітності та забезпечити більш гнучке реагування на місцеві виклики.

При цьому подальший розвиток державно-конфесійних відносин вимагає впровадження інноваційних моделей управління, які б сприяли самоорганізації релігійних громад, залишаючи окремі функції управління відповідним спеціалізованим органам. Комплексний аналіз еволюції державних інституцій у сфері релігії та етнополітики підкреслює необхідність подальшого вдосконалення законодавства й адміністративних структур. Це сприятиме забезпеченню балансу між державним контролем та автономією релігійних громад, зміцненню національної безпеки й підтримці соціальної стабільності в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел:

- Васін, М. (2021). Конституційно-правові засади взаємодії держави і релігійних організацій в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Національний Авіаційний Університет. Київ, 242.
- Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Київ, 1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
- Заява Глави УГКЦ з приводу листа Міністерства культури України щодо підстав для припинення діяльності релігійних організацій УГКЦ. Київ, 2014. URL: <https://docs.ugcc.ua/1313/>
- Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності Державної служби з етнополітики та свободи совісті». Київ, 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-diialnosti-derzhavnoi-sluzhby-z-etnopolitykuta-svobody-sovisti-1355-061222>
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового положення про управління (відділ) у справах релігій обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації». Київ, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-96-%D0%BF#Text>
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного комітету України у справах національностей та релігій». Київ, 2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1575-2006-%D0%BF#Text>
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної служби України з етнополітики та свободи совісті». Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503-2019-%25D0%25BF#Text>

Саган, О. (2017). Державно-церковні відносини в Україні на сучасному етапі: об'єктивна необхідність зміни моделей. Релігійна свобода, № 20. С. 39–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/religfree_2017_20_9

Справа «Свято-Михайлівська Парафія проти України». Рішення Європейського Суду з прав людини від 14.06.2007 року (Заява № 77703/01) URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_254/print1475593415435567.

Указ Президента України «Про затвердження Положення про Міністерство України у справах національностей, міграції та культур». Київ, 1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703/94#Text>

Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади». Київ, 2010. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/10852010-12181>

Указ Президента України «Про утворення Державного комітету України у справах релігій». Київ, 1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/944/95#Text>

Указ Президента України «Про утворення Державного комітету України у справах релігій». Київ, 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1229/2000#Text>

References:

Vasin, M. (2021). *Konstytutsiyno-pravovi zasady vzayemodiyi derzhavy i relihiynykh orhanizatsiy v Ukrayini* [Constitutional and Legal Principles of Interaction Between the State and Religious Organizations in Ukraine]. Dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences. National Aviation University. Kyiv, 242 pages [in Ukrainian].

Zakon Ukrayiny “Pro svobodu sovisti ta relihiyni orhanizatsiyi” [Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations”]. Kyiv, 1991. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> [in Ukrainian].

Zayava Hlavy UHKTs z pryvodu lysta Ministerstva kul'tury Ukrayiny shchodo pidstav dlya pryypynnennya diyal'nosti relihiynykh orhanizatsiy UHKTs [Statement of the Head of the UGCC Regarding the Letter of the Ministry of Culture of Ukraine Concerning the Grounds for Terminating the Activities of UGCC Religious Organizations]. Kyiv, 2014. Retrieved from: <https://docs.ugcc.ua/1313/> [in Ukrainian].

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny “Deyaki pytannya diyal'nosti Derzhavnoyi sluzhby z etnopolityky ta svobody sovisti” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Some Issues of the Activities of the State Service on Ethnopolitics and Freedom of Conscience”]. Kyiv, 2022. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-diialnosti-derzhavnoi-sluzhby-z-etnopolityky-ta-svobody-sovisti-1355-061222> [in Ukrainian]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny “Pro zatverdzhennya Typovoho polozhennya pro upravlinnya (viddil) u spravakh relihiy oblasnoyi, Kyivs'koyi ta Sevastopol's'koyi mis'koyi derzhavnoyi administratsiyi” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Model Regulation on the Department (Division) for Religious Affairs of the Regional, Kyiv, and Sevastopol City State Administration”]. Kyiv, 1996. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-96-p#Text> [in Ukrainian].

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny “Pro utvorennya Derzhavnoho komitetu Ukrayiny u spravakh natsional'nostey ta relihiy” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the Establishment of the State Committee of Ukraine for Nationalities and Religions”]. Kyiv, 2006. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1575-2006-p#Text> [in Ukrainian].

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny “Pro utvorennya Derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny z etnopolityky ta svobody sovisti” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the Establishment of the State Service of Ukraine on Ethnopolitics and Freedom of Conscience”]. Kyiv, 2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503-2019-p#Text> [in Ukrainian].

Sagan, O. (2017). Derzhavno-tserkovni vidnosyny v Ukrayini na suchasnomu etapi: ob'yektyvna neobkhdnist' zminy modeley [State-Church Relations in Ukraine at the Present Stage: The Objective Necessity of Changing Models]. *Relihiyna svoboda* [Religious Freedom], No. 20, pp. 39–44. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/religfree_2017_20_9 [in Ukrainian].

Sprava “Svyato-Mykhaylivs'ka Parafiya proty Ukrayiny” [Case “Svyato-Mikhailivska Parish v. Ukraine”]. Judgment of the European Court of Human Rights from June 14, 2007 (Application No. 77703/01). Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_254/print1475593415435567 [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrayiny “Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Ministerstvo Ukrayiny u spravakh natsional'nostey, mihratsiyi ta kultiv” [Decree of the President of Ukraine “On Approval of the Regulation on the Ministry of Ukraine for Nationalities, Migration and Cults”]. Kyiv, 1994. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703/94#Text> [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrayiny “Pro optymizatsiyu systemy tsentral'nykh orhaniv vykonavchoyi vlady” [Decree of the President of Ukraine “On Optimization of the System of Central Executive Bodies”]. Kyiv, 2010. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/10852010-12181> [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrayiny “Pro utvorennya Derzhavnoho komitetu Ukrayiny u spravakh relihiy” [Decree of the President of Ukraine “On the Establishment of the State Committee of Ukraine for Religious Affairs”]. Kyiv, 1995. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/944/95#Text> [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrayiny “Pro utvorennya Derzhavnoho komitetu Ukrayiny u spravakh relihiy” [Decree of the President of Ukraine “On the Establishment of the State Committee of Ukraine for Religious Affairs”]. Kyiv, 2000. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1229/2000#Text> [in Ukrainian].